

III.

Orten Hede.

Af pens. Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev.

I de store Hedestrækninger, der i forrige Tider gik næsten ind til Varde By, ligger Orten, en ensom By, 6 km Nordvest for Varde. Denne lille By har haft langt til Nabobyer til alle Sider, men nu er der sket en stor Forandring, i Stedet for Heder rundt omkring er der nu frodige Marker med levende Hegn, større og mindre ny Gaarde og Statshuse samt en stor Plantage har givet Egnen et andet Udseende i Løbet af de sidste Aartier.

Orten By var delt i 3 Dele, i Midten laa 2 Gaarde, der kaldtes Storgaarde, mod Sydvest derfra, adskilt ved en lille Bæk, 3 Gaarde, Sønderby, og mod Øst de 2 Østerbygaarde. De 6 Gaarde har været Fæstegaarde, Storgaardene hørte ind under Varde Hospital, Gaardene i Sønderby var under Nørholm, og den ene af Østergaardene var henlagt til Varde Bro, derimod ser det ud til, at den anden Østerbygaard i lang Tid har været i Selvs-eje. Til Orten By hørte umaadelige Hedestrækninger og udstrakte Moser, hver Gaard havde et Tilliggende af 400 a 500 Tdr. Land. Gaardene i Sønderby var de mindste. Det vil altsaa sige, at der til Orten hørte omkring ved 3000 Tdr. Land, hver af Gaardene har i umindelige Tider haft et opdyrket Areal paa ca. 40 Tdr. Land. Udover, hvad Landbruget kunde give, tjente man ikke

saa ganske lidt paa flere Maader. I Undergrunden var der brugeligt Ler til Brænding af Mursten, i lange Tider brændtes Teglsten i Fællesskab, en Teglmester forestod Arbejdet, til Beboelse for ham opførtes Stolsbjergshus. Da Ortenfolkene omkring ved 1814 skiftede Teglværket ud, blev den store Tegllade flyttet ud til det Sted, hvor Teglladegaard nu ligger. Efter denne Udskiftning havde hver Gaard sin Teglovn, hvori der hver Sommer brændtes 20 a 30 Tusind Sten. Man tog om Foraaret imod Ungkreaturer og Faar, der gik løse i Mosen og paa Heden, hvor en Hjorddreng passede dem. Hver Middag og Aften blev de dreven i Hus for at faa Samling paa Gødningen, endnu findes der Spor af de Faarefolde, hvor Faarene dreves ind. Og endelig fik man en ikke ubetydelig Indtægt ved at sælge Klyne til Varde, Orten Mose indeholdt nemlig en Del sorte Klyne, der var en god Handelsvare.

Storgaardene har i mange Aar været i Par ansete Slægters Eje, nemlig Slægterne Bruun og Jessen. Man ved, at Peder Madsen Bruuns Søn, Christen Pedersen Bruun, fik 1762 den halve Gaard i Fæste fra Varde Hospital, 1793 købte han Gaarden for 566 Rdl. og 1798 afstod han den til sin Søn Peder Christensen Bruun, den nuværende Ejer, Chr. Olesen, hører til samme Slægt, men paa Spindesiden. Den anden Storgaard er ogsaa endnu i Slægten Jessens Eje. En tredie kendt Ortenslægt er Slægten Brink¹⁾, der stammer fra Gallehus ved Tønder, hvorfra den kom for over 200 Aar siden. Denne Slægt har ejet og ejer endnu den Gaard i Østerby, der var henlagt til Varde Bro. Da de store Opdykningsarbejder begyndte i Midten af forrige Aarhundrede,

---

¹⁾ Slægtens Stamfader Møller Anders Hansen Brink døde i Varde c. 1724, — N. M. K.

boede her Mads Brink, der havde en Flok Børn, hvoraf flere hver fik et Stykke af Ejendommen. Den første var en Datter, der blev gift med Thomas Pedersen († 1898) af Frisvad, de fik Valget imellem en mindre Lod med nogle opdyrkede Agre og en større Hedelod paa 75 Tdr. Land. Thomas Pedersen havde Mod paa at tage fat paa Opdyrkningen, og han valgte den store Hedelod. I Marts 1857 blev den første Stump af Heden brækket, i April s. A. opførte han 9 Fag Hus paa den bare Hede, og den 26. Maj flyttede han med sine Kone ud paa Heden. De havde en Ko og en Stud med derud, dem var der nemlig rigelig Græsning til, da der i Lodden var baade Eng og Mose. Den første Indtægt skaffede Thomas Pedersen sig ved at tage 100 Faar i Græs, af Hedetørv byggede han solide Faarefolde, hvor Faarene blev drevet ind saavel om Middagen som om Natten for at faa Gødning til den vordende Mark. For at holde Brødet paa Bordet gav han sig til at kaste Klyne til Salg, og i 25 Aar vedblev han med Klynosalg. Da Kunstgødning var ukendt, og den nyopdyrkede Hede absolut maatte tilføres Gødning, hittede han paa sammen med to Svogre at bygge en Benmølle 1869 baade til eget Brug og til Salg, det gav altid en lille Skilling, men da Kunstgødning blev mere almindelig, tog Forretningen med Benmel af, og hen i Firserne blev Benmøllen nedbrudt. Thomas Pedersen gav sig ogsaa i Lag med at kaste Mergel op, der fandtes Mergel i Ejendommen, det var rigtignok kun Sandmergel, og Mergellejet var meget vandrigt, saa de maatte standse Arbejdet, naar Aftenen kom. Der kunde derfor ikke oparbejdes store Mergelgrave, kun Smaapytter, men alligevel fik Thomas Pedersen en Del Mergel op efterhaanden, som han dyrkede op af Heden. Paa lidt nær er Hedelodden nu opdyrket.

1863 kom den næste Ejendom ud fra Mads Brinks Gaard. Det var denne Gang ogsaa en Datter, der blev gift med Chr. Christensen Haltrup († 1912), ogsaa fra Frisvad. Deres Ejendom var paa 45 Tdr. Land, hvoraf 2 Tdr. var opdyrket. Paa den uopdyrkede Hede byggede de ogsaa 9 Fag Hus, og saa flyttede de unge Folk derud med 2 Stude og 2 Køer. Ogsaa Chr. Haltrup slog sig paa Klynekastning, og det hjalp ogsaa dem i Gang de første trange Aar.

Den tredie Ejendom kom ud fra Gaarden 1868, her begyndte Sønnen Niels Peder Brink († 1924) under lidt gunstigere Forhold, idet han fik 20 Tdr. opdyrket Land at begynde med. Den gamle Gaard overtog Sønnen Hans Peder Brink († 1906), som ogsaa tog fat paa Hedeopdyrkningen, saa han for nogle Aar siden kunde dele Gaarden og overlade den ene til en Datter og Svingersøn. I et Tidsrum af 60 Aar er altsaa Mads Brinks Gaard bleven til 5 Gaarde.

Den anden af Østerbygaardene tilhørte i Midten af forrige Aarhundrede Hans Fogh Schmidt, til den hørte over 500 Tdr. Land, der havde en Udstrækning af 5 a 6 km. Herpaa er nu ogsaa 5 Ejendomme, til de første Nybyggere her hørte Nis Hansen, der ogsaa begyndte paa den nøgne Hede, selv om nogle Tdr. Land var brækket, da han overtog Parcelen, den anden Parcel forholdt det sig med paa samme Maade, hvorimod de to sidste begyndte med nogle simple Agre, men der var altsaa begyndt, saa der med det samme kunde avles baade Korn og Græs.

Jeppe Jessen delte sin Storgaard 1868 i to, og den ene, som kaldes Kirkebjerg, overtoges af Sønnen Jes Jessen. Denne Ejendom bestod mest af Agerjord, saa han var egentlig ikke Hedeopdyrker paa samme Maade som de andre Udflyttere. Fædrenegaarden fik Hans Chr.

Jessen i Eje, og den er nu delt i 3, saa Jeppe Jessens Gaard nu er bleven til 4.

Den anden af Storgaardene er derimod ikke udstykket, kun en ubebygget Parcel er solgt fra, og 70 Tdr. Land er afhændet til Orten Plantage. 1880 tog Ejeren, Søren Carsten Olesen, sig for at opdyrke et større Stykke af sin Hede. Med et Spand Heste og et Spand Stude blev der i to Vintre brækket 40 Tdr. Land. Senere fandtes der Mergel i Heden, og saa tog han igen fat paa Opdyrkningen. 1885 lod han bygge et næsten herskabeligt Stuehus med takkede Gavle, og senere er alle Avlsbygninger bleven ombyggede i en Skikkelse, der svarer til den stærkt forøgede Besætning og til Nutidens Krav. Nu ejes Gaarden af hans Søn Christian Olesen.

Gaardene i Sønderby er ligeledes bleven udvidede ved Opdyrkning i de sidste 50 Aar. Jeppe Bertelsens Gaard er delt i 2, foruden Statshusmandsbrug, der er kommen ud derfra. Hans Pedersens Gaard er nu i 3 foruden flere Parceller, der er solgt fra. Fra Niels Jensen Huus's Gaard er der solgt 200 Tdr. Land til Udstykningsforeningen, og et større Stykke er gaaet ind under Orten Plantage.

En særlig Interesse knytter sig til det Forsøg, som Ribe Amts Udstykningsforening gjorde paa at forvandle Orten Hede til en Husmandsby. Der var noget storlaaet over Planen: 1100 Tdr. Land Hede og Mose skulde bringes under Kultur og derpaa udstykkes til Husmandsbrug. Ved dette Aarhundredes Begyndelse boede der i Frisvad en Mand, der hed Thomas Lorentzen, en Mand med mange Interesser og med et vidt Syn paa Samfundsforholdene. Han interesserede sig for Opdyrkning af Heden og især for Orten Hede, og han fik Beboerne i Orten til ogsaa at interessere sig for den vordende ny

By derude paa Heden. Ved hans Medvirken fik Udstykningsforeningen for Ribe Amt 1912 et Areal paa 1100 Tdr. Land fra Sønderbygaardene og den ene af Storgaardene. Heden her og et stort Mosedrag viste sig nemlig tjenlig til Opdyrkning. Muldskjolden var ikke særlig dyb da Heden havde været benyttet til Afgravning af Hedetørv, men Undergrunden, der var fri for Al og ogsaa saa godt som fri for Blysand, bestod de fleste Steder af lerblandet rødt Sand, og Mosedragene havde saa meget Fald, at Afvanding kunde finde Sted. Heden havde kostet 40 Kr. pr. Td. Land, og Planen agtedes realiseret paa den Maade at bruge Traktor til Hedens Brækning, dernæst at paaføre Mergel fra Blaksmark Mergelleje, der var kommen i Drift 1908, og saa tilsaa Arealet, hvorefter det hele skulde udstykkes i Statshusmandsbrug. Der skete imidlertid snart Ændringer i Planen, thi inden der blev rigtig begyndt, udbrød Verdenskrigen, og med den indtraf uforudsete Hindringer og Vanskeligheder. Man besluttede at anvende 50 Tdr. Land til en Gaard, som Foreningen foreløbig selv vilde drive, Bygningerne blev opført 1919, og de slugte en Del Kapital, nemlig 45,000 Kr. Udstykningsforeningens Vanskeligheder blev større og større, hvori den vel nok ikke selv var uden Skyld, idet Administrationen svigtede, samtidig hermed afgik Planens Ophavsmand, Thomas Lorentzen, ved Døden. Foreningen saa sig nødsaget til at realisere. Der blev lagt 100 Tdr. Land til Foreningsgaarden, saa den blev paa 150 Tdr. Land, og dernæst afhændet for et mindre Beløb, end hvad Bygningerne havde kostet at opføre. En Parcel blev solgt til en vordende Husmand, som ogsaa købte et Stykke fra Hans Pedersens Gaard. Udstykningsforeningen fik under disse trange Tider en god Køber i Rigsdagsbud H. C. Sønderby, der købte 306 Tdr. Land til 79 Kr. pr.

Td., af disse var ca. 80 Tdr. brækket med Traktor, men ikke tilsaæt. Disse 80 Tdr. betaltes der 20 Kr. ekstra for pr. Td. Alligevel kunde Udstykningsforeningen ikke klare sig, og saa maatte Staten overtage det hele. Staten solgte nogle Parceller til Statshusmandsbrug, saa der nu er 5 Statshuse.

I Stedet for den planlagte store Husmandsby, som Folk paa Egnen saa hen til med en vis Forventning, er der nu paa den tidligere udstrakte Orten Hede to større Gaarde og 5 Husmandsbrug.

I Februar 1920 tog H. C. Sønderby til Orten og traf Aftale med en Haandværker om at bygge 9 Fag Hus, og 1. Juli s. A. flyttede han med Familie ind i det lille Hus, som egentlig var et Udhus, hvori der var indrettet nogle Værelser til Brug foreløbig for Familien.

Sønderby førte med sig 2 Heste og nogle Redskaber, og saa begyndte han at køre Mergel paa det brækkede Areal. Den første Mergel, ca. 80 Kubikfavne, fik han fra Mads Brinks Ejendom, men da der var 3 km at køre med Mergelen, gik det langsomt. Sønderby købte derfor af Staten en Parcel paa 25 Tdr. Land, hvori der var Mergel, som han selv lod oparbejde, af denne Parcel er der solgt 3 Tdr., saa hans Ejendom er paa 328 Tdr. Land. Sønderby tog derpaa fat paa Ploven for at brække, Traktor vilde han ikke bruge, men han købte sig et Spand Heste til, og nu i 1930 er han naaet saa vidt, at 170 Tdr. Land er opdyrket, herpaa holdes en Besætning af 6 Heste og 63 Kreaturer foruden Svin og Høns, deraf 22 Malkekøer, men Maalet er 40 Køer. 1921 blev der bygget 20 Alen til det oprindelige Hus, og fire Aar senere igen 20 Alen, disse 60 Alen udgør den østre Længe, som er 12 Alen vid. 1925 opførtes den vestre Længe, som ogsaa er 60 Alen lang, men 15 Alen vid. Den imponerende Lade med Stald er opført 1928, den er 73 Alen

lang og 33 Alen vid. Her er Plads til 58 voksne Kreaturer foruden til Kalve og Svin. Samme Aar paabegyndtes Arbejdet paa det herskabelige Stuehus, der er forsynet med takkede Gavle og Kælderetage. Bygningerne er brandforsikrede for 47,000 Kr., men de har kostet adskilligt mere at opføre, og hele Ejendommen staar H. C. Sønderby i over 100,000 Kr.

Et stort Arbejde er endnu tilbage, inden de 328 Tdr. Land er bragt under Kultur, thi foruden den endnu ubrækkede Hede er der næsten 100 Tdr. Land lav Jord, der trænger til Dræning, heraf er de to Trediedele bleven drænet i Sommeren 1930 til en Bekostning af 5000 Kr.

Den nordøstlige Del af Orten Hede var et Højde- drag af daarligere Beskaffenhed end den øvrige Hede, her er nu en stor Plantage paa 600 Tdr. Land. Dalgas kom engang til Orten for at undersøge Muligheden for Anlæg af en Hedeplantage. Han forhandlede med Beboerne og navnlig fik han Gaardejerne Hans Chr. Jensen, Orten, Niels Pedersen, Orten, og Christen Sørensen, Søndersig, til at interessere sig for Sagen. De tre Mænd blev de førende i denne Sag, og de kom til at danne den første Bestyrelse for Plantagen. 1884 stiftedes et Aktieselskab med det Formaal at forvandle Heden til Skov. Hver Aktie sattes til 50 Kr. Lodsejerne skulde have 10 Kr. pr. Td. Land og for 5 Tdr. Land en Aktie. Da der ikke maatte udbetales noget for Jorden, fik enhver Lodsejer Aktier i Forhold til det afgivne Areal. Da Plantagen anlagdes ind til Skellet til Varde Langhede, blev der købt en Ejendom med en halv Snes Tdr. opdyrket Jord paa Langheden, og her opførtes 1885 en Plantørbolig. Plantør Toft begyndte Anlægget; men han

døde som ung Mand, og det blev hans Efterfølger, O. Nikolajsen, der kom til at lede det store Arbejde og saa godt som fuldføre Plantningen.

For et Par Aar siden hærgede en slem Brand Plantagen, og for Tiden er det under Overvejelse, om den afsvedne Del igen skal tilplantes, eller den skal ryddes til Opdyrkning. Da Plantagen er under Fredsskovforpligtelse, maa den ikke opdyrkes, inden den bliver løst fra Forpligtelsen, og muligvis vil der fordres Tilbagebetaling af den i sin Tid ydede Statsstøtte.
